

Copyright © Fakultet političkih znanosti
Sveučilišta u Zagrebu

Biblioteka *Političke analize*
Knjiga 10.

Glavna urednica
Mirjana Kasapović

Odgovorni urednik
Berto Šalaj

Izdavač
Fakultet političkih znanosti
Sveučilišta u Zagrebu
Lepušićeva 6
10 000 Zagreb

Za izdavača
Lidija Kos-Stanišić

ISBN 978-953-6457-xx-x

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem xxxxxx.

Dejan Jović
urednik

**KONSTRUKTIVISTIČKE
TEORIJE MEĐUNARODNIH
ODNOSA**

Zagreb, rujan 2016.

Sadržaj

Dejan Jović Konstruktivizam u teorijama međunarodnih odnosa i praksi oblikovanja vanjskih politika	7
Božo Kovačević Što je to novo u konstruktivizmu?	37
Petar Popović Društveni konstruktivizam i struktura međunarodnog sustava	89
Marinko Raos Umjereni konstruktivizam Alexandera Wendta	111
Marina Ilić Problem <i>agent-structure</i>: teorijski nalazi i implikacije za studije građanskih ratova	147
Dragan R. Simić i Dragan Živojinović Konstruktivistička teorija i koncept nacionalnog interesa	177
Filip Ejđus Diskurzivna i praktična konstrukcija međunarodne (ne)bezbednosti	199
Đana Luša Sport, politika i diplomacija: analiza iz konstruktivističke perspektive	229
Kazalo imena	283

DISKURZIVNA I PRAKTIČNA KONSTRUKCIJA MEĐUNARODNE (NE)BEZBEDNOSTI

FILIP EJDUS

1. Uvod

Socijalni konstruktivizam u studijama bezbednosti polazi od pretpostavke da međunarodna (ne)bezbednost nije isključivo materijalno data već, pre svega, društveno konstruisana. Tvrditi da je neka bezbednosna pojava društveno konstruisana nikako ne implicira da je ona izmišljena ili nerealna; to samo podrazumeva da presudan uticaj na njeno značenje ne proističe iz njenih inherentnih materijalnih osobina već da je on proizvod intersubjektivnog procesa konstrukcije, reprodukcije i osporavanja. Reći, na primer, da su nuklearna bomba ili terorizam društveno konstruisani, ne podrazumeva negiranje fizičkih činjenica o destruktivnom potencijalu tih fenomena, što bi bilo krajnje suludo. Analizirati društvenu konstrukciju nuklearne bombe, terorizma ili bilo kojeg drugog međunarodno-političkog fenomena znači posvetiti se njima kao društvenim činjenicama koje, nasuprot fizičkim činjenicama, zavise od naših percepcija.¹ Kada društvene činjenice ne bi bile relevantne, sa stanovišta međunarodne bezbednosti podjednako bi bili opasni američki, izraelski i iranski nuklearni programi. Kada društvene činjenice ne bi bile relevantne, rečenica "za jednog čoveka neko je terorista, a za drugog čoveka on je borac za slobodu"

¹ Više o razlici između fizičkih i društvenih činjenica u: Searle 1995.

ne bi imala nikakvog smisla. Realisti, liberali i marksisti međunarodnu bezbednost vide, pre svega, kao rezultat fizičkih činjenica poput raspodele vojne moći, međunarodnih ili domaćih institucija ili proizvodnih odnosa; socijalni konstruktivisti je vide kao rezultat društvenih činjenica kao što su zajedničke ideje, vrednosti i percepcije, kolektivni identiteti ili kultura, koje imaju svoj izraz u diskursu i praksama.

Sve pojave relevantne za međunarodnu bezbednost mogu da budu konstruisane ili na nivou diskursa, ili na nivou prakse. Kako bi precizno bila definisana ta uslovna razlika između diskursa i praksi, korisno se poslužiti konceptima diskurzivne i praktične svesti koje je razvio Anthony Giddens. Diskurzivna svest, prema Giddensu, podrazumeva ono "što akteri mogu da izgovore kad daju verbalni izraz o društvenim uslovima, uključujući posebno uslove njihovih aktivnosti; svest koja ima diskurzivnu formu" (Giddens, 1984: 374). U međunarodnoj politici, diskurzivna konstrukcija (ne) bezbednosti odnosi se na stvaranje, održavanje, pregovaranje i menjanje društvenih činjenica o bezbednosnim pojavama u eksplicitnom verbalnom ili vizuelnom izrazu. Na primer, kada izraelski premijer Benjamin Netanjahu održi dramatičan govor o iranskoj nuklearnoj pretnji pred Generalnom skupštinom UN-a i tom prilikom pokaže auditorijumu karakterističan crtež bombe sa fitiljem koja samo što nije eksplodirala, on učestvuje u diskurzivnoj konstrukciji međunarodne (ne)bezbednosti.

Nasuprot tome, praktična svest se odnosi na "ono što akteri znaju (veruju) o društvenim uslovima, uključujući posebno uslove njihovih aktivnosti, ali koje ne mogu da iskažu diskurzivno" (Giddens, 1984: 375).² U životu svakog pojedinca, mnogobrojne svakodnevnne aktivnosti poput, na primer, vožnje kola, kucanja na tastaturi ili ponašanja za stolom odvijaju se na nivou praktične svesti. Te se aktivnosti obavljaju automatski, zavise od pozadinskog znanja i toliko su rutinizovane da ih nije potrebno verbalno artikulirati.

² Između diskurzivne i praktične svesti, kako piše Giddens, ne postoji kognitivna barijera kakva postoji između ta dva oblika svesti, sa jedne, i podsvesti, sa druge strane. Drugim rečima, čak i kada je reč o rutinizovanim praksama, akteri mogu da diskurzivno objasne svoje ponašanje ako se to od njih zahteva, što nije uvek tako sa postupcima koji se čine podsvesno (Giddens, 1991: 35-36).

U međunarodnoj politici se, takođe, veliki broj aktivnosti odvija na nivou praktične svesti. Ako postoji indikacija da je strani vojni vazduhoplov bez prethodnog odobrenja povredio vazdušni prostor neke države, jedna od standardnih operativnih procedura jeste da se pošalju lovci koji će pomenuti vazduhoplov presretnuti i ispratiti. Za donošenje takve odluke nije neophodno aktivirati diskurs suverenosti, koji podrazumeva ritualno referisanje na Vestfalski mir iz 1648. ili pak teoretičare suverenosti Hobbesa, Bodena ili Webera. Umesto toga, ta odluka je rutinizovana i odvija se na nivou prakse, ili čak na nivou automatizovanih i nerefleksivnih navika.³

Cilj je ovog poglavlja da ponudi teorijske alatke za razumevanje diskurzivne i praktične konstrukcije međunarodne (ne)bezbednosti. Naredni deo posvećen je teoriji sekuritizacije koja konceptualizuje bezbednost kao "govorni čin". U poslednjem delu poglavlja diskutuje se o teoriji ontološke bezbednosti koja je zasnovana na praktičnoj svesti, pozadinskom znanju i rutiniziranim praksama u međunarodnoj bezbednosti.⁴

2. Teorija sekuritizacije

Zašto se neke opasnosti tretiraju kao bezbednosne pretnje, a neke ne? Na primer, na teritoriji EU-a je tokom 2013. poginulo 25.900 ljudi u saobraćajnim nezgodama,⁵ a samo sedam ljudi u terorističkim napadima.⁶ Uprkos tome, terorizam se tretira kao prioritarna bezbednosna pretnja koja podriva opstanak i iziskuje ogromna finansijska sredstva i specijalne mere kojima se suspenduju građanska prava i slobode, dok se saobraćajne nezgode tretiraju kao rizik sa kojim su ljudi navikli da žive i izazov sa kojim se javna politika nosi u okviru redovnih političkih procesa. Zašto se određene pojave, poput terorizma, tretiraju kao prioritete za nacio-

³ Više o međunarodnim praksama i navikama u: Adler i Pouliot 2011a i Hopf 2010.

⁴ Te dve teorije nisu jedini način da se konstruktivistički izučava međunarodna bezbednost. Širi pregled u: Farrell 2002.

⁵ European Commission, "EU Road Safety Fatalities", http://ec.europa.eu/transport/road_safety/pdf/observatory/trends_figures.pdf

⁶ European Police Office, TE SAT 2014, *European Union Terrorism and Situation Trend Report*, Brussels 2014. str. 11.

nalnu i međunarodnu bezbednost, dok se druge opasnosti, poput saobraćajnih nezgoda, klimatskih promena ili udara meteora, u najboljem slučaju doživljavaju kao prihvatljiv rizik ili se u najgorom slučaju potpuno ignorišu? Da li to zavisi samo od materijalnih osobina tih pojava, kao što je, na primer, destruktivni potencijal atomske bombe, ili pak od socijalne konstrukcije, odnosno izgradnje kolektivnog intersubjektivnog značenja koje se tim pojavama pridaje?

Prema teoriji sekuritizacije, čiji je idejni tvorac danski politikolog Ole Wæver, neke pojave se tretiraju kao bezbednosna pretnja zato što su tako socijalno konstruisane; drugim rečima, one su sekuritizovane. Za razliku od sekuritizacije koja podrazumeva diskurzivno konstruisanje nečega u bezbednosnu pretnju, desekuritizacija je vraćanje određenih problema iz domena vanrednog, specijalnog i sekuritizovanog u domen normalnog i politizovanog u kome vladaju uobičajena i ustanovljena politička pravila igre.

Oslanjajući se na radove američkih lingvista Johna Austina i Johna Searla, Ole Wæver je konceptualizovao bezbednost kao govorni čin kojim političke elite identifikuju pretnje, a od društva zahtevaju legitimitet za primenu specijalnih mera koje u normalnim uslovima ne bi bile prihvatljive (Wæver 1989). On to objašnjava sledećim rečima:

Uz pomoć teorije jezika možemo tretirati 'bezbednost' kao govorni čin. U takvoj upotrebi, bezbednost nas ne interesuje kao znak koji se referiše na nešto što je više stvarno; samo izgovaranje je čin. Izgovarajući to, nešto je učinjeno (kao kod opklade, obećanja, imenovanja broda) (Wæver, 1995: 55).

Kada se kao rezultat tog govornog čina, odnosno sekuritizujućeg poteza usvoje specijalne mere, koje inače ne bi bile smatrane prihvatljivim, svedoci smo procesa uspešne sekuritizacije.

Proces sekuritizacije sastoji se od četiri osnovna elementa. Prvi element sekuritizacije je govorni čin, odnosno sekuritizujući potez. On predstavlja diskurs kojim se određeni politički problem formuliše kao posebno značajan za opstanak zajednice, čime se

premešta van polja utvrđenih pravila igre. Primer sekuritizujućeg poteza je govor predsednika SAD-a Georgea W. Busha, održan 20. septembra 2001. u Kongresu SAD-a. Tom prilikom Bush je, između ostalog, istakao:

“Naš neprijatelj je radikalna mreža terorista i svaka vlada koja ih štiti. Naš rat protiv terora počinje sa Al Kaidom, ali neće na tome stati. On neće stati sve dok poslednja teroristička grupa sa globalnim domašajem ne bude pronađena, zaustavljena i poražena.”⁷

Pojedini autori kritikovali su svođenje teorije sekuritizacije na govorni čin. Na primeru ubistva zbog preljuba u Pakistanu, Lene Hansen pokazuje kako fokusiranje na dominantne diskurse može dodatno marginalizovati subjekte koji su već skrajnuti, u ovom slučaju žene (Hansen 2000). S druge strane, Michael Williams ukazao je na potpuno odsustvo vizuelne komunikacije koja često služi kao značajna forma sekuritizujućeg diskursa u eri globalnih medija (Williams 2003).

Drugi element u ovom procesu čine sekuritizujući akteri. Tu je najpre reč o onima koji koristeći govorni čin obeležavaju u javnom diskursu određene pojave etiketom egzistencijalne pretnje po opstanak političke zajednice i zahtevaju da se tim povodom nešto hitno uradi. Vrlo često su to predstavnici države, poput šefova država i vlada, ministara, načelnika generalštaba, direktora službi bezbednosti ili visokih policijskih funkcionera. Međutim, neretko ulogu sekuritizujućih aktera igraju i predstavnici opozicije, intelektualna elita ili verski velikodostojnici.

Sekuritizujuće aktere je potrebno razlikovati od funkcionalnih aktera koji ne učestvuju direktno u sekuritizujućem procesu, ali ga svojim delovanjem olakšavaju. U slučaju rata koji je SAD poveo protiv terorizma, ulogu funkcionalnih aktera igrao je, između ostalih, i vojno-industrijski kompleks. Važno je napraviti i razliku između sekuritizujućeg aktera koji sekuritizuje neki problem i analitičara sekuritizacije koji neutralno analizira proces sekuriti-

⁷ http://www.washingtonpost.com/wp-srv/nation/specials/attacked/transcripts/bushaddress_092001.html

zacije ne uzimajući pritom učešće u njemu. Drugim rečima, analitičar sekuritizacije, prema pripadnicima Kopenhagenske škole, ne bavi se time šta bi trebalo da bude društveno konstruisano kao bezbednosna pretnja; njegov (ili njen) zadatak jeste samo da opiše i razume proces tokom koga je neka pojava dobila ili izgubila status bezbednosne pretnje. Takav stav je kritikovala Claudia Aradau, koja smatra da je čin sekuritizacije moralno i etički problematičan i da kao takav zahteva zauzimanje vrednosnog stava. Prema tom gledištu, analitičar ne može i ne sme da bude neutralan u odnosu prema svom predmetu istraživanja (Aradau 2004).

Treći element u procesu sekuritizacije su specijalne mere koje se sprovode kako bi se politička zajednica odbranila od pretnje, a koje inače ne bi bile legitimne da nije došlo do sekuritizacije. Specijalne mere se mogu sastojati od upotrebe vojne sile, kao što je bio slučaj nakon napada 11. septembra 2001, ekonomskih sankcija, suspenzije ljudskih i građanskih prava ili nekog drugog postupka kojim se izlazi iz normalnih okvira politike. Ipak, nemoguće je apriori napraviti spisak specijalnih mera. To šta će biti tretirano kao deo normalne, a šta kao deo specijalne politike, uvek zavisi od društveno-političkog konteksta. Na primer, u demokratijama je prisluškivanje i zadiranje u privatnost deo specijalne politike za koju je moguće dobiti legitimitet samo ako postoji osnovani razlog nacionalne bezbednosti. Međutim, kako odlično primećuje Juha Vuori, "države bez demokratije takođe imaju bezbednosne probleme. Kako možemo da izučavamo socijalnu konstrukciju bezbednosnih pretnji u njima i šta je to 'specijalna politika' u nedemokratskim sistemima?" (Vuori, 2008: 69). Pošto u takvim sistemima nema demokratije, samim tim nema ni mnogo smisla sekuritizaciju definisati kao specijalni vid politike koji raskida s demokratskim pravilima igre. Kako bi prevazišao tu "demokratsku pristrasnost" teorije sekuritizacije, Vuori piše da:

"... Sva društva imaju pravila. Ta pravila su proizvodi istorijskih i društvenih okolnosti, baš kao i referentni objekti i bezbednosne pretnje. Kada se upotrebi bezbednosna retorika kako bi se legitimizovalo kršenje tih pravila, svedoci smo sekuritizacije" (2008: 69).

Konačno, četvrti i poslednji element sekuritizacije predstavlja publika koja daje ili ne daje saglasnost za specijalne mere koje predlaže sekuritizujući akter. Buzan, Wilde i Wæver (1998: 25) pišu kako je "pitanje sekuritizovano samo ako ga kao takvog prihvati publika". Publika može biti, u najširem smislu, čitava javnost, a može biti i veoma uzak krug ljudi okupljenih u nekoj instituciji kao što je, na primer, Savet za nacionalnu bezbednost. U tom smislu Mark Salter (2008: 327) razlikuje sekuritizaciju "na sceni" (*frontstage*) od sekuritizacije "iza scene" (*backstage*). Dok prva podrazumeva javnost, druga je usmerena ka mrežama tehnokrata, birokrata i odlučilaca i odvija se unutar bezbednosnih institucija najčešće bez uvida javnosti.

Podrška koju daje publika može da bude formalna ili moralna (Balzacq, 2005: 185). Formalna podrška podrazumeva da nadležna institucija usvoji odluku za primenu specijalnih mera. Ta institucija može biti na nacionalnom nivou, poput parlamenta, ili na nekom drugom nivou, kao što je plemenski savet ili Savet bezbednosti UN-a. Moralna podrška podrazumeva saglasnost publike sa usvajanjem specijalnih mera, ali ne i davanje formalnog mandata. Tako, na primer, u predstavničkim demokratijama javnost može dati moralnu podršku da se ide u rat, i to se može ustanoviti istraživanjem javnog mnjenja, ali formalnu podršku mogu dati samo legitimni predstavnici građana.

Kako bi sekuritizacija bila uspešna, moraju biti zadovoljena tri uslova (Buzan i dr. 1998: 31-33). Prvo, govorni čin se mora pridržavati gramatike bezbednosti. Ona uvek, eksplicitno ili implicitno, sadržava alarmantnu i dramtizovanu priču o "odsudnom trenutku", "egzistencijalnim pretnjama" i "ugroženom opstanku". Drugo, sekuritizujući akteri moraju posedovati značajan socijalni kapital, odnosno opšteprihvaćen autoritet da kredibilno govore o bezbednosti. Socijalni kapital može da proističe iz političkog mandata, ekspertize ili moralnog autoriteta. Tradicionalno, najveći socijalni kapital da govore o bezbednosti imaju predstavnici države, posebno njezinog sektora bezbednosti. I drugi akteri mogu imati veliki socijalni kapital da sekuritizuju određenu temu u zavisnosti od konteksta. Na primer, ako je reč o pretnjama kolektivnom

identitetu, predstavnici verskih ili etničkih zajednica obično imaju snažniji socijalni kapital da ta pitanja sekuritizuju od predstavnika vojske i policije. Treće, da bi sekuritizacija uspela, pretnja na koju sekuritizujući akteri ukazuju mora biti generalno prihvaćena kao potencijalno ugrožavajuća. Drugim rečima, da bi neka pojava bila uspešno sekuritizovana, potrebno je da za nju već budu vezane određene preteće asocijacije. Na primer, na Balkanu je danas lakše sekuritizovati etničke manjine i opasnost od secesionizma nego neki izazov za koji ne postoje direktne istorijske asocijacije, poput klimatskih promena.

Teorija sekuritizacije od početka je bila predmet ne samo oštrih kritika već i predloga za temeljnu reviziju. Thierry Balzacq je među prvima ukazao na tenziju koja postoji unutar teorije sekuritizacije između bezbednosti kao "govornog čina" koji ima svoja unutrašnja univerzalna gramatička pravila i bezbednosti kao "društvenog čina" koji je uglavljen u određeni širi sociolingvističko-politički kontekst. Kako bi tu tenziju raspakovao, Balzacq se oslanja na razliku koju je napravio John Austin između lokucionih, ilokucionih i perlokucionih činova (Ostin 1980; Balzacq 2005, 2010). "Lokucionni čin je ono što se govori, ilokucionni ono što se hoće izgovaranjem postići, a perlokucionni čin je efekat koji se postiže izgovaranjem". Balzacq s pravom ukazuje na to da Ole Wæver sekuritizujući potez vidi kao ilokucionni čin. Wæver (1995: 55) piše: "Samo izgovaranje je čin. Izgovarajući to, nešto je učinjeno (kao kod opklade, obećanja, imenovanja broda)".

Ipak, u drugim radovima Wæver i ostali pripadnici Kopenhagenske škole bezbednosni diskurs vide kao perlokucionni čin. To se može videti na primeru uslova za uspešnu sekuritizaciju koje iznose, a među kojima su, osim univerzalnih internih gramatičkih pravila, i eksterni uslovi poput socijalnog kapitala govornika, karakteristika pretnji i prihvatanja publike. Balzacq tvrdi da se uvođenjem tih eksternih uslova, a posebno uslova "prihvatanja publike", kao indikatora uspešnosti sekuritizujućeg poteza, napušta razumevanje bezbednosti kao ilokucionog čina, neke vrste društvene magije, samoreferentnog čina čijim se pravilnim izgovaranjem konstituiše određena nova stvarnost (nebezbednost).

Time se bezbednost shvata kao perlokucionni čin kojim, kako piše Austin, "nešto izvršavamo, odnosno postižemo kazivanjem, na primer takve stvari poput ubeđivanja, nagovaranja, odgovaranja od nečeg pa čak, recimo, i iznenađivanja, obmanjivanja i tako dalje" (Ostin, 1980: 127). Štaviše, kao što Balzacq ispravno zaključuje, autori teorije sekuritizacije implicitno, samim tim što publiku kao ni kontekst ne tretiraju ni na jednom mestu na detaljniji način, prednost daju internalističkom ilokucionom samoreferentnom shvatanju bezbednosti u odnosu prema prilično zanemarenom eksternalističkom perlokucionom shvatanju bezbednosti.

Balzacq pokušava da prevaziđe tenziju između ilokucionog i perlokucionog karaktera bezbednosnog diskursa kroz konceptualizovanje bezbednosti ne kao "govornog čina" već kao "pragmatičnog čina" ili "strateškog čina". U tom poduhvatu Balzacq se oslanja na teoriju pragmatičnih činova Jacoba Maya (2001). Za razliku od teorije jezičkih akata Austina i Searla, koja objašnjava upotrebu jezika "od iznutra ka spolja" (*inside-out*), od suverenog govornika ka suverenom slušaocu, teorija pragmatičnih činova objašnjava upotrebu jezika "od spolja ka unutra" (*outside-in*). U teoriji pragmatičnih činova, kako piše May, "fokus je na okruženju koje govorniku i slušaocu omogućava akciju tako da celokupna situacija definiše šta se sme u njoj reći" (2001: 221). Definisanjem sekuritizacije kao pragmatičnog čina Thierry Balzacq pokušava da vrati intersubjektivnost u diskurzivnu konstrukciju bezbednosti, a da teoriju sekuritizacije usmeri više ka kontekstu i ka publici.

Takva sociološki shvaćena sekuritizacija može biti uspešna samo ako ispuni tri preduslova. Najpre, mora biti usmerena na publiku. Da bi je ubedio i od nje dobio formalni ili moralni mandat za sprovođenje specijalnih mera, sekuritizujući akter mora "da prilagodi svoj jezik iskustvu publike" (Balzacq, 2005: 184). Drugi uslov jeste da sekuritizujući potez bude u vezi sa spoljnim svetom, odnosno s kontekstom. Prema Balzacqu, "kako bi se skrenula pažnja publike ka događaju ili razvoju koji je okarakterisan kao opasan, reči sekuritizujućeg aktera moraju da budu u skladu s kontekstom u kome se njegove ili njene aktivnosti odvijaju... Uspeh sekuritizacije zavisi od perceptivnog okruženja" (182). Treći i poslednji

uslov koji Balzacq ističe za uspeh sekuritizujućeg poteza jeste da sekuritizujući akteri ubede publiku da ona veruje kako sekuritizujući akteri "znaju šta se događa i da rade za opšti interes" (191). To su najčešće predstavnici države za koje publika smatra da imaju pristup informacijama i da mogu da objektivno sagledaju bezbednosnu situaciju. Balzacqova kritika je ukazala na važne tenzije koje postoje unutar teorije sekuritizacije između ilokucionih i perlokucionih govornih činova i skrenula pažnju na kontekst u kome se odvija govorni čin, kao i na ulogu publike. Nekoliko autora je, na tragu njegove kritike, svoju istraživačku pažnju usmeravalo upravo na odnos između govornika i publike (Salter 2008; Roe 2008).

Holger Stritzel je u svom radu (2007), kao i Balzacq, ukazao na unutrašnje tenzije koje u klasičnoj verziji teorije postoje između onoga što on zove "internalističko" i "eksternalističko" težište. Dok se "internalističko" težište oslanja na poststrukturalizam i bavi isključivo tekstem bezbednosti, "eksternalističko" težište je socijalno-konstruktivističko i fokusira se na širi socijalnopolitički kontekst u kome diskurs postoji. Holger Stritzel smatra da su oba težišta legitimni okviri za istraživanje, ali da nisu međusobno kompatibilna.⁸ U pokušaju da osnaži eksternalističko težište teorije, on predlaže razlikovanje triju "slojeva" sekuritizacije. Ta tri sloja su tekst, kontekst i akteri, a njih prate tri sekuritizujuće sile: performativna snaga bezbednosnog teksta, njena uglavljenost u postojeće diskurse i pozicioniranost sekuritizujućih aktera.

Na temelju tih razmatranja Thierry Balzacq (2010: 1) smatra da su se u studijama sekuritizacije razvila dva različita pristupa. Prvi je filozofski, možemo reći poststrukturalistički, koji se fokusira na bezbednosni tekst koji tretira kao oblik "socijalne magije" koja konstituiše stvarnost. U okviru tog pristupa zadatak je analitičara sekuritizacije samo da dekonstruiše tekst jer, kako piše Derrida (1976: 226-227), "nema ničega izvan teksta". Drugi pristup Balzacq naziva sociološkim budući da se zanima za bezbednosne prakse, kontekst i odnose moći koji te diskurse omogućavaju. Ako prihvati takav pristup, analitičar sekuritizacije se zanima za ulogu bližeg ili daljeg konteksta i pozicioniranosti sekuritizujućih aktera u

⁸ Suprotno mišljenje v. u: Vuori 2010: 187.

određivanju uspeha određenog govornog čina. Te dve varijante teorije sekuritizacije za Thierry Balzacqa ne isključuju jedna drugu, već predstavljaju idealne tipove kojima pojedine istraživačke strategije mogu više ili manje da naginju.

Oba pristupa sekuritizaciji, i filozofski i sociološki, u širem smislu se fokusiraju na socijalnu konstrukciju bezbednost kao deo diskurzivne svesti. U narednom delu se okrećem drugoj teoriji koja, takođe, međunarodnu bezbednost razmatra kao proizvod socijalne konstrukcije, ali kao deo praktične svesti; to je teorija ontološke bezbednosti.

3. Ontološka bezbednost u nauci o međunarodnim odnosima

Koncept "ontološke bezbednosti" začet je u okviru psihološke teorije objektnih odnosa (Erikson 1950, 1968). Iz te perspektive, ontološka bezbednost odnosi se na egzistencijalno poverenje subjekta u trajnost odnosa sa značajnim drugima, kao i na poverenje u ustanovljene obrasce svakodnevnog života koji dovode do predvidljivosti društvenih interakcija. Kada postoji osećanje ontološke bezbednosti, subjekat doživljava socijalni poredak kao normalan i predvidljiv svet nad kojim on poseduje kognitivnu kontrolu. Drugim rečima, tada subjekat oseća svoj biografski kontinuitet i sposoban je da ga saopšti drugima. Stvara se "zaštitna čaura" koja isključuje iz svesti sve potencijalne rizike i pretnje koji bi ga mogli ugroziti. Ako je ontološka bezbednost ugrožena, subjekti gube osećanje integriteta i poverenja u druge. Njihova kognitivna kontrola nad nepredvidljivim socijalnim odnosima se raspršuje i konačno nestaje osećanje "dejtvenosti" (*agency*), kao i mogućnosti da se "nastavi dalje". Obuzima ih paralizujući strah od najraznovrsnijih rizika, od spoljašnjeg haosa, promena koje se mogu dogoditi, i zbog toga doživljavaju, kako Laing kaže, "unutrašnju smrt" (Laing 1990, 1960¹).

Sociolog Anthony Giddens je iz psihologije preuzeo koncept ontološke bezbednosti i preveo ga na teren sociologije (Giddens

1984, 1990, 1991). Na jednom mestu ontološku bezbednost definiše kao "autonomiju telesne kontrole u okviru predvidljivih rutina" (Giddens, 1984: 50). Giddens piše da "biti ontološki bezbedan znači posedovati, na nivou nesvesnog i praktično svesnog, 'odgovore' na fundamentalna pitanja sa kojima se svako na neki način suočava" (Giddens, 1991: 47). Ta fundamentalna pitanja jesu pitanja egzistencije i bića, konačnosti ljudskog života, doživljaj drugih i kontinuitet samoidentiteta. Ontološka bezbednost se postiže rutiniziranjem svakodnevnih aktivnosti, čime se egzistencijalna pitanja "stavljaju u zagradu". Drugim rečima, rutine stvaraju "zaštitnu čauru" koja čoveka štiti od strepnje, odnosno od "straha koji je izgubio svoj objekt" (1984: 44). Koliko će pojedinac biti vezan za te rutine zavisi od njegovog osnovnog poverenja koje stiče, u većoj ili manjoj meri, tokom ranog detinjstva kroz odnos s roditeljima ili onima koji o njemu brinu. Kada se društvo nađe u kritičnoj situaciji, ontološka bezbednost velikog broja ljudi može biti ugrožena (Giddens, 1979: 123–128).

Koncept ontološke bezbednosti se ubrzo iz sociologije proširio i na međunarodne studije, i taj proces je tekao u dve faze. U prvoj fazi tokom devedestih godina taj koncept dolazi u međunarodne odnose kroz radove Alexandra Wendta (1984), Jeffa Hysmansa (1998) i Billa McSweeneyja (1999). Hysmans, na primer, sa žaljenjem konstatuje da je "nauka o međunarodnim odnosima zanemarila pitanje ontološke bezbednosti" (1998: 242) i pokušava da taj nedostatak ispravi. Ipak, u toj fazi još uvek nije bilo pokušaja ozbiljnije teoretizacije, već je koncept pozajmljivan iz sociologije više kao predlog alternativnog pristupa postojećim, sociološki problematičnim, konceptulizacijama identiteta, poput onoga koji se vezuje za socijetalnu bezbednost u učenju Kopenhagenske škole. U drugoj fazi tokom prve decenije 21. veka koncept ontološke bezbednosti bivao je sve više teorijski razrađivan (Manners 2002; Mitzen 2006a, 2006b; Steele 2007, 2008a, 2008b; Kinnvall 2004, 2006; Zarakol 2010).

Autorka koja je ovaj pojam na sistematičan način prva uvela u nauku o međunarodnim odnosima i studije bezbednosti jeste Jennifer Mitzen. Oslanjajući se u velikoj meri na Anthonyja Giddensa,

ali i na psihoanalizu, teoriju objektnih odnosa i teoriju upravljanja strahom, ona razvija argument da države, baš kao i pojedinci, osim fizičkoj, teže i ontološkoj bezbednosti, odnosno "iskustvu sebe kao celine, ličnosti koja traje u vremenu – kao bivstvovanja pre nego stalnog menjanja – u cilju stvaranja osećaja dejstvenosti" (Mitzen, 2006a: 342). Ne radi se, dakle, o bezbednosti tela već o bezbednosti sopstva, "nečijeg subjektivnog osećanja ko je on, koje omogućava i motiviše aktivnosti i izbore" (2006a: 344). Krucijalni preduslov da se takvo samorazumevanje održi jeste da naše aktivnosti mogu da ga održe.

Mitzen uviđa da ontološka bezbednost, između ostalog, podrazumeva osećanje egzistencijalne sigurnosti, odnosno ignorisanje neposrednog straha od smrti na nivou praktične i diskurzivne svesti. Akteri su svesni da ispod površine svakodnevnog života, kako piše Giddens, "haos tinja" (Giddens 1991: 36). Potencijalne pretnje fizičkoj bezbednosti – zdravlju, ekonomskom blagostanju i socijalnom statusu – nije moguće predvideti i kontrolisati. Ako bi akteri, kako pojedinačni tako i kolektivni, neprekidno bili svesni svih potencijalnih pretnji svojoj fizičkoj bezbednosti, to bi proizvodilo kontinuiranu strepnju, osećanje ontološke nesigurnosti i na koncu dovelo do gubitka dejstvenosti. Da bi to izbegli, oni putem rutiniziranja svakodnevnog života stvaraju "kognitivnu čauru" kojom se iz svesti isključuju sve one pretnje koje mogu ugroziti njihov psihološki ili fizički integritet.

Jennifer Mitzen se posebno interesuje za odnose u koje kolektivni akteri, poput država, ulaze sa svojim važnim drugima, i biografskog kontinuiteta kao preduslova ontološke bezbednosti. Kako bi održali samorazumevanje i prevazišli egzistencijalnu neizvesnost, akteri razvijaju rutinizirane odnose sa značajnim drugima. Jednom kada se uspostave, rutine se ne obnavljaju na racionalnoj osnovi, one se reprodukuju samo zato što generišu osećanje ontološke bezbednosti (Mitzen, 2006a: 347). Zbog tog psihološkog značaja koji imaju za održavanje ontološke bezbednosti, rutine je teško promeniti bez obzira na to da li su one konfliktne i kooperativne. Međutim, kada izgube smisao ili ih postane nemoguće održavati, stare rutine se zamenjuju novim.

U zavisnosti od svog osnovnog poverenja (*basic trust*), akteri se u većoj ili manjoj meri vezuju za rutine. Akteri s visokim osnovnim poverenjem fleksibilno su vezani za svoje rutine. One za njih ne predstavljaju cilj za sebe već sredstvo za postizanje cilja. Takvi akteri, objašnjava Mitzen, mogu nove informacije refleksivno da prihvate i promene svoje ponašanje. Sa druge strane, akteri s niskim osnovnim poverenjem rigidno su vezani za rutine. One za njih predstavljaju cilj, a ne sredstvo delovanja. Čak i u svetlu novih činjenica, akteri s niskim osnovnim poverenjem teško uče nove i menjaju stare navike, čak i kada su one fizički samopovređujuće.

Jennifer Mitzen ontološku bezbednost primenjuje na države. Ona daje tri opravdanja za antropomorfizaciju države, odnosno za tretiranje države kao osobe. Prvi razlog proizlazi iz činjenice da u nauci o međunarodnim odnosima istraživači to neprestano rade. Na primer, pretpostavka da države teže povećanju svoje fizičke bezbednosti predstavlja jednu vrstu antropomorfizacije, koja pretpostavlja da države imaju neku vrstu tela koja ih štite. Ona priznaje kako činjenica da to i drugi rade, na primer realisti, možda i nije neki naročit argument, pošto to ne isključuje mogućnost da i drugi prave ozbiljnu metodološku grešku. Stoga se okreće drugačijem obrazloženju – pošto pojedinci teže ontološkoj bezbednosti, a njihove države predstavljaju glavni garant iste, onda će države težiti očuvanju svog kolektivnog identiteta radi zaštite ontološke bezbednosti pojedinaca (352). Konačno, Mitzen navodi i treće opravdanje za antropomorfizaciju države, a to je da je na taj način moguće objasniti mnoge naizgled anomalne pojave u spoljnoj politici i međunarodnim odnosima. Na primer, primenom koncepta ontološke bezbednosti na države postaje jasno zašto su američki državnici tokom Hladnog rata svi bili rigidno vezani za konfliktualne rutine sa SSSR-om, bez obzira na njihove potpuno različite lične istorijate i pozadinu (352).

Polazeći sa konstruktivističkog stanovišta prema kome su stabilni identiteti preduslov za generisanje interesa, Mitzen argumentuje stav da, ako je osećanje identiteta ugroženo, a biografski kontinuitet prekinut, države dospevaju u stanje ontološke

nebezbednosti i gubitka sposobnosti za dejstvovanje u odnosima s drugima (2006a: 345). Da bi takvo stanje izbegle, one ulaze u rutinizirane odnose sa značajnim drugima kako bi stvorile osećanje kognitivne kontrole nad svojim okruženjem i osećanje predvidljivosti odnosa s drugima, koji su temelj ontološke bezbednosti.

Mitzen svoje tvrdnje dokazuje u situacijama, poput izraelsko-palestinskog sukoba, u kojima je težnja ka fizičkoj bezbednosti u konfliktu s težnjom ka ontološkoj bezbednosti. U tim slučajevima rutine kojima se uspostavlja ontološka bezebednost zapravo ugrožavaju fizičku bezbednost država. Mitzen tako dolazi do naizgled paradoksalnog zaključka da ono što izaziva rat među državama često nije neizvesnost, kako to tvrdi klasična teorija bezbednosne dileme, već u nekim situacijama upravo izvesnost koju ti konfliktni odnosi proizvode. Stoga države, posebno u slučaju dugotrajnih sukoba, radije održavaju rutinizirane konfliktualne odnose sa svojim značajnim drugima nego što žele da ih napuste i prekinu. Naime, takav ishod možda bi doveo do povećanja fizičke bezbednosti, ali bi istovremeno ugrozio kognitivnu kontrolu i predvidljivost ponašanja i prekinuo biografski kontinuitet aktera. To bi zauzvat dovelo do duboke egzistencijalne nesigurnosti, strepnje i ontološke nebezbednosti.

Zašto države, koje sebe doživljavaju kao spremne za kompromis, ne mogu da napuste bezbednosnu dilemu? Dok realisti i liberali smatraju da je razlog za to u prvoj (pohlepna ljudska priroda i *animus dominandi*), odnosno drugoj "slici" međunarodnih odnosa (priroda vlasti i režima), Mitzen (poput Waltza i ostalih neorealista), usvaja strukturalni pristup koji uzroke pronalazi u trećoj "slici" međunarodnih odnosa, a to je njihova struktura. Drugim rečima, uzroci naizgled iracionalnog ponašanja ne nalaze se među pojedincima, odnosno donosiocima odluka, kao ni unutar država, već između njih (2006a: 343). Dok kod neorealista taj efekat stvara anarhična struktura međunarodnih odnosa, prema stanovištu Mitzen radi se o potrebi država da očuvaju identitete koje stiču kroz rutinizovane prakse unutar bezbednosne dileme. Baš kao i Wendt, ona smatra da države ne stiču svoje identitete izvan međunarodnog sistema već unutar njega.

Oslanjajući se na Wendtov teorijski rad, Mitzen razlikuje tipski identitet od identiteta uloge. U slučaju bezbednosne dileme, identiteti koji se stvaraju i reprodukuju nisu tipski (koji se tiču unutrašnjih osobina), nego identiteti uloge (koji se tiču relacionih osobina). Radi se o identitetima koji su internalizovani, ali i stečeni kroz socijalnu interakciju s drugima. U uslovima dugotrajnih sukoba s vremenom se razvijaju identiteti rivala koji se sedimentiraju i tako konsoliduju bezbednosnu dilemu. Tako konsolidovana, odnosno ušančena bezbednosna dilema postaje socijalna struktura i tip kolektivnog identiteta. Te države "duboko u sebi preferiraju sukob, a ne saradnju, zato što samo kroz sukob znaju ko su" (361).

Teorija ontološke bezbednosti koju je razvila Jennifer Mitzen, pored izuzetne eskplanatorne moći o kojoj je diskutovano ranije, ima barem tri ograničenja. Prvo, ona je napravljena ako ne za svet koji se sastoji od dveju supersila koje su u neprestanom sukobu, onda barem za analizu binarnih i dugotrajnih međudržavnih sukoba. Međutim, u svetskoj politici ne učestvuju samo ni dve niti tri supersile, kao što je to slučaj u Orwellovoj 1984, već veliki broj državnih i nedržavnih aktera. Drugo, u teoriji ontološke bezbednosti identiteti postoje samo u interakciji. Ta teorijska pretpostavka ne bi bila problematična da potpuno ne zanemaruje činjenicu da države ne ulaze u interakciju samo s jednom državom, već da istovremeno ulaze u interakciju s velikim brojem drugih aktera u međunarodnim odnosima. Njihov identitet je proizvod svih uzajamnih uticaja, ali i sećanja na važne interakcije koje su imale kroz istoriju. Države prevazilaze određene sukobe (ili saradnju), ali i otpočinjnu nove. Identiteti stečeni kroz rutinizirane bezbednosne odnose s jednim akterom imaju posledice na rutinizaciju bezbednosnih odnosa s drugim akterima. Identitet koji država stiče kroz interakciju postoji i izvan nje. Drugim rečima, identitet koji jedna država stekne u jednom konfliktu, odnosno u jednoj bezbednosnoj dilemi, može nastaviti da igra veću ili manju ulogu u doživljaju samoidentiteta te države i nakon što je konfliktni odnos nestao sa originalnim rivalom i može se reaktivirati u novim konfliktima s potpuno novim protivnicima. I treće, na teorijskom radaru Jennifer Mitzen samo se vide države, ali ne i drugi akteri poput nacija, religijskih zajed-

nica, transnacionalnih pokreta i drugih, koji u stvarnom svetu i te kako mogu da utiču na bezbednosnu dinamiku i čije ponašanje može pokretati potreba za ontološkom bezbednošću.

U jednom drugom članku, objavljenom takođe 2006, Mitzen donekle napušta državocentrični okvir, budući da ontološku bezbednost primenjuje na EU (Mitzen 2006b). Njen glavni argument jeste da, nasuprot shvatanju nekih autora poput Karen Smith (2005), postepena militarizacija EU-a neće ugroziti njen identitet civilne sile. EU je, kako tvrdi Mitzen, svoj identitet normativne, odnosno civilne sile stekla kroz rutinizovan odnos između samih država članica. Taj odnos, koji se sastoji od bezbednosne saradnje i dogovaranja, koji ona prepoznaje od nastanka evropske političke saradnje tokom sedamdesetih godina 20. veka sve do razvoja Evropske bezbednosne i odbrambene politike u prvoj deceniji 21. veka, doveo je do toga da je EU razvila identitet civilne sile. On ne zavisi od vojnih ili nekih drugih kapaciteta već od navika i rutina. Rutinizovani odnosi bezbednosne saradnje između samih država članica proizveli su identitet civilne sile. Stoga ona zaključuje da "spoljnopolitička saradnja u EU-u može da sačuva svoj nekolonijalistički civilni identitet uprkos rastu vojnih sposobnosti" (Mitzen, 2006b: 283).

Međutim, u argumentu Mitzen nije jasno zašto su za identitet EU-a značajniji odnosi unutar tog aktera, dok su za identitete država značajni odnosi između njih. Drugim rečima, ako EU tretiramo kao aktera, onda će na njen identitet na međunarodnoj sceni presudnije uticati njeni odnosi sa ostalim akterima u međunarodnim odnosima nego njeni unutarevropski odnosi. Na primer, odnos EU sa njenim bliskim drugim – sa SAD-om ili s geografski bližom, ali normativno udaljenom Rusijom – bili bi ti koji bi presudno uticali na formiranje takvog, da se posudi vendtovski termin, tipskog identiteta, kao što je civilna sila. Moja tvrdnja nije da odnosi između država članica manje utiču na identitet EU od njenih spoljnih odnosa, već samo da unutar teorije ontološke bezbednosti koju razvija Mitzen postoji nekonzistentnost. Iako načelno pokušava da primeni teoriju ontološke bezbednosti na jednog naddržavnog aktera, kao što je EU, ona suštinski ne napušta državocentrični

okvir od koga je pošla, već se zaustavlja na pola puta. EU tretira kao aktera u međunarodnim odnosima koji ima određeni identitet, ali on nastaje pre svega u međudržavnim interakcijama unutar EU-a, a ne između EU-a i drugih aktera.

Mitzen se ne zaustavlja na razvoju teorijskog okvira već sastavlja i niz, doduše šturih, preporuka za prevazilaženje konflikta izazvanih ontološkom bezbednosnom dilemom (2006a: 361–364). Predlaže prekidanje starih rigidnih i kreiranje novih interaktivnih rutina koje će stvoriti javni prostor za svakog aktera da otkrije svoje aspiracije za saradnju. Takav proces interakcije, poput onog koji postoji unutar EU-a, Saveta bezbednosti OUN-a ili Evropskog koncerta u 19. veku, čini da države uče i postepeno zamenjuju stare rutine novim. Ona, takođe, otvara mogućnost da značajnu ulogu u tom procesu odigra treća strana, bilo da se radi o državnim bilo o nedržavnim akterima. Konačno, Mitzen ističe da se države mogu vezati kako za konflikte tako i za saradnju, poput one koja se razvija unutar bezbednosne zajednice, što može objasniti trajnost neke koalicije i nakon nestanka njene prvobitne misije (Deutsch 1957; Adler i Barnett 1996).

Rad koji je započela Jennifer Mitzen nastavio je Brent Steele. U delu *Ontološka bezbednost u međunarodnim odnosima* on takođe tvrdi kako ne samo da države teže postizanju ontološke bezbednosti, već i to da je ona za njih značajnija od fizičke bezbednosti i fizičkog opstanka (Steele, 2008a). Iako takva politika može delovati iracionalno sa stanovišta materijalističkog pristupa bezbednosti, sa stanovišta donosioca odluka, tvrdi Steele, ona je razumna. Takva odluka omogućava održavanje narativa koji države imaju o sebi. Bez narativa, država nema identitet, nema celinu i konceptualno ne postoji. Ti narativi, za koje su zaduženi predstavnici države, reprodukuju se kroz rutinizovane spoljnopolitičke prakse. Ako dođe do naglog prekida tih narativa i rutina, države bivaju "osramočene" i upadaju u stanje ontološke nebezbednosti. Zbog postojanja strepnje da će biti osramočene, države teže očuvanju slike o sebi koja proizvodi osećanje ontološke bezbednosti. Njeno očuvanje je, dakle, vid racionalne politike "samopomoći" (Steele 2008a: 3).

Steele donekle napušta konvencionalno konstruktivističko stanovište prema kome identiteti nastaju samo kroz interakciju s drugima unutar međunarodne strukture, koje usvajaju Alexander Wendt i Jennifer Mitzen, ali i poststrukturalističku tezu Davida Campbella i Ivera Neumanna, prema kojoj sopstvo može nastati samo kroz diferencijaciju od drugosti. Ipak, ne odbacujući potpuno validnost tih pristupa, on tvrdi da je identitet moguć i kao samodefinicija, odnosno kao nekakav autobiografski narativ koji proističe iz refleksivnog nadzora sopstvenih aktivnosti. On piše da "strepnja koja opseada sopstvo ne mora obavezno da potiče od drugosti. Transformativna mogućnost nastaje ne samo kroz dijalektiku sopstva i drugosti već i kroz internu dijalektiku koja proističe iz procesa potrage za ontološkom bezbednošću" (Steele, 2008a: 32).

Za razliku od Mitzen koja uglavnom ostaje na nivou teorije i nudi ilustracije više nego temeljnu empirijsku proveru, Steele svoju teorijsku postavku podupire sa tri empirijske studije slučaja. To su britanska neutralnost tokom američkog građanskog rata, belgijska neutralnost tokom Prvog svetskog rata i intervencija NATO-a protiv SRJ 1999. U tim primerima ne razmatra ishode spoljnopolitičkih izbora, već samo motive koji su pokretali aktere da deluju onako kako su delovali (Steele, 2008a: 8). U svakoj konkretnoj studiji slučaja na sistematski način raspravlja alternativna objašnjenja – strateška (realistička), ekonomska (liberalna) i ideaciona (konstruktivistička) – i pokazuje zašto teorija ontološke bezbednosti najbolje objašnjava postupke aktera koje izučava. Steele tvrdi da je neutralnost tokom američkog građanskog rata Velikoj Britaniji pomogla da očuva ontološku bezbednost, uprkos snažnim ekonomskim interesima da interveniše u taj sukob (2008a: 76–94). U drugoj studiji slučaja analizira odluku tada neutralne Belgije da 1914. ne dopusti prolaz nemačkim trupama kroz svoju teritoriju. Belgijanci su, kako bi sačuvali obraz i izbegli sramotu, rešili da ratuju i posledično bili katastrofalno poraženi, zbog čega su izgubili kontrolu nad svojom teritorijom do kraja rata. Konačno, na primeru intervencije NATO-a protiv SRJ 1999, u trećoj studiji slučaja Steele pokazuje kako su države članice tog odbrambenog saveza vojnom intervencijom, uprkos odsustvu strateških motiva, želele da prevaziđu sramotu zbog odgovornosti za Drugi svetski

rat i holokaust, kao i zbog nesprečavanja zločina u Bosni i Ruandi tokom prve polovine devedesetih.

Brent Steele u svoj rad uvodi Giddensov pojam kritične situacije u kojoj odlučioi smatraju da je došlo do radikalnih i nepredvidljivih poremećaja institucionalizovanih rutina države. Radi se o nepredvidljivim situacijama koje pogađaju mnoge i koje ugrožavaju osećanje samoidentiteta država. Ako država nije u stanju da u takvoj situaciji održi narativ o sebi, javlja se osećanje sramote, koju Giddens definiše kao "zabrinutost za adekvatnost narativa uz pomoć kojeg pojedinac održava koherentnu biografiju" (1991: 65). Dok pretnje fizičkom opstanku izazivaju strah, pretnje identitetu izazivaju napetost (*anxiety*).

Države imaju dva načina da se u kritičnim situacijama nose sa tim ontološkim pretnjama. Prvi je da "transformišu svoje aktivnosti kako bi se suprotstavile pretnjama samoidentitetu", a drugi da "konstruišu samozavaravajuće narative koji postaju prilično štetni za njihovu ontološku bezbednost i njihovu sposobnost da deluju na dugi rok" (Steele, 2008a: 49). U slučaju da donesu pogrešnu odluku u kritičnoj situaciji, mogu doživeti osećanje sramote. U slučaju pomenute intervencije NATO-a, na primer, zanemaruje se mogućnost da i vojni savez kao celina može imati određeni identitet, pa samim tim i potrebu da ga sačuva.

Steele razmatra i problem nivoa analize, odnosno antropomorfizacije države i primenu individualno-psihološkog koncepta, kakav je ontološka bezbednost, na kolektivne aktere poput država. Osim triju navedenih obrazloženja koja je dala Jennifer Mitzen, on uvodi i četvrto: donosioci odluka predstavljaju državu i stoga oni jesu država. Oni imaju moralnu obavezu kada donose odluke i kapacitet da te odluke implementiraju. Iako se ti pojedinci na individualnom planu razlikuju prema ličnom osećanju ontološke bezbednosti, u ulozi donosioca odluka dele zajedničku posvećenost održanju samoidentiteta države.

Jedna od važnih razlika između pristupa Brenta Steelea i Jennifer Mitzen jeste u načinu na koji konceptualizuju identitet. Dok je u radovima Mitzen identitet (države) uvek intersubjektivni

van i zavisi od interakcija, Steele ostavlja mnogo više prostora za samoidentifikaciju države. Prema njegovom tumačenju, identitet nije obavezno egzogen, to jest konstituisan kroz odnose države s drugim državama i proizvod međunarodne strukture, već se može razumeti i kao endogeni proizvod aktera koji refleksivno nadziru svoje aktivnosti i konstruišu biografski narativ o sebi.

Ipak, i Steeleov pristup pati od implicitne državocentrične predrasude. U međunarodnim odnosima stiče se utisak da njegov analitički okvir samo prepoznaje države kao kolektivne aktere koji teže ontološkoj bezbednosti. On zanemaruje ulogu nacija i nacionalizama u konstrukciji kolektivnog identiteta. Takav je izbor problematičan, pre svega, zato što čak i kada je reč o nacionalnoj državi, centralni okvir za narative o identitetu predstavlja pre nacija kao imaginarna zajednica nego država koja predstavlja njenu administrativnu ljušturu. Pa ipak, iako je nacija-država centralna, ona nije jedina politička, odnosno bezbednosna zajednica. Postoje i druge imaginarne zajednice na nadnacionalnom, transnacionalnom ili subnacionalnom nivou koje takođe konstruišu narative o sebi i koje teže ne samo fizičkoj već i ontološkoj bezbednosti. Na primeru intervencije NATO-a 1999. zanemaruje se mogućnost da i sâm NATO, kao organizacija, može imati određeni identitet, pa samim tim i potrebu da ga sačuva.

Nakon Steeleovog rada usledilo je nekoliko zanimljivih empirijskih studija koje su se bavile ontološkom bezbednošću u međunarodnim odnosima na primerima Kine (Krolikowski 2008), Japana i Turske (Zarakol 2010), Izraela (Lupovici 2011), nordijskih država (Browning 2010), Srbije (Subotić 2015) itd.

Na temelju teorije ontološke bezbednosti i njenim ukrštanjem s teorijom kognitivne disonance u socijalnoj psihologiji, Amir Lupovici je razvio koncept ontološke disonance. Kada se stvarnost ne uklapa u duboko usađena uverenja koja o njoj imaju pojedinci i grupe, oni razvijaju niz psiholoških mehanizama kako bi umanjili jaz između stvarnog i fiktivnog. Leon Festinger, socijalni psiholog, nazvao je taj fenomen kognitivna disonanca (Festinger 1956, 1957). U okviru nauke o međunarodnim odnosima, teorija kognitivne disonance bila je najpre uvedena na individualnom nivou analize

kao okvir za razumevanje ponašanja donosilaca spoljnopolitičkih odluka (Jervis 1976; Rosati 1995). U novije vreme pojedini autori ukazali su na to da je ta teorija upotrebljiva i na kolektivnom nivou analize u međunarodnim odnosima (Sucharov 2005; Lupovici 2011).

Kognitivnu disonancu do koje dolazi na kolektivnom nivou, Amir Lupovici naziva "ontološkom disonancom" (2011: 6). Do nje dolazi ako su dva identiteta u sukobu ili ako mere koje se preduzimaju radi zaštite jednog identiteta ugrožavaju neki drugi identitet aktera. Ako se ontološka disonanca ne umanja, kolektivni akteri dospevaju u stanje ontološke nesigurnosti i bivaju osramočeni ili poniženi. Kada pojedinci upadnu u stanje kognitivne disonance, mogu promeniti uverenje ili ponašanje. Međutim, kolektivni akteri sporije i teže menjaju identitete. Budući da je promena ponašanja ili stavova, odnosno identiteta na kolektivnom nivou spor i često mukotrpan proces, kolektivna kognitivna disonanca najčešće se umanjuje mehanizmom "izbegavanja", odnosno "poricanja". On podrazumeva samonametnuto ograničavanje pristupu informacijama, stvaranje višesmislenosti, ignorisanje i poricanje postojećih informacija o pretnji, kao i selektivno prihvatanje samo konsonantnih uverenja (Lupovici, 2011: 10–11; Zarakol 2010).

4. Zaključak

Osnovno polazište socijalnog konstruktivizma u studijama bezbednosti jeste da dinamika međunarodne (ne)bezbednosti nije proizvod samo materijalnih već, pre svega, društvenih činjenica. Da bismo razumeli ne samo ponašanje aktera međunarodne bezbednosti već i strukturu njihovih odnosa, nije stoga dovoljno da analiziramo raspodelu sposobnosti već, iznad svega, raspodelu ideja i društvenih interakcija. Oslanjajući se na razliku između diskurzivne i praktične svesti koju je napravio Anthony Giddens, izlaganje o konstruktivističkim pristupima međunarodnoj bezbednosti strukturisano je u dva dela. U prvom delu bilo je reči o teoriji sekuritizacije koja se bavi razumevanjem diskurzivne konstrukcije bezbednosti. U drugom delu razmotrena je teorija

ontološke bezbednosti koja izučava praktičnu konstrukciju bezbednosti. U ovom zaključku biće razmotrena četiri važna preostala pitanja.

Prvo, postavlja se pitanje u kakvom odnosu se nalaze teorija sekuritizacije i teorija ontološke bezbednosti. Kao što je već rečeno, radi se o dva pristupa koje možemo uslovno vezati za dva oblika svesti o kojima je pisao Giddens. U tom smislu, radi se o teorijama koje se prosto bave različitim oblicima konstrukcije bezbednosti. Teorija sekuritizacije se fokusira na situacije u kojima postoji snažan diskurs o bezbednosti, a teorija ontološke bezbednosti na slučajeve kada je on nepostojeći, utišan ili normalizovan. Drugim rečima, dok se teorija sekuritizacije zanima za bezbednosni diskurs koji destabilizuje, teorija ontološke bezbednosti izučava bezbednosne prakse koje stabilizuju. Osim toga, teorija sekuritizacije se, pre svega, odnosi na fizičku bezbednost, koju Bahar Rumelili naziva "bezbednost kao opstanak" (*security as survival*) dok se ontološka bezbednost odnosi na "bezbednost kao biće" (*security as being*) (Rumelili 2015). Iako ta dva oblika konstrukcije imaju drugačiju logiku, istraživači mogu, uz određenu dozu opreznosti, izgraditi jedan pluralistički istraživački dizajn koji će te teorije kombinovati.

Drugo preostalo pitanje tiče se odnosa između pomenute dve teorije i drugih pristupa u studijama bezbednosti. Do sada su te dve teorije nastale kroz kritičko propitivanje tradicionalnih, uglavnom realističkih, koncepata bezbednosti, poput bezbednosne dileme i opstanka. Međutim, te dve teorije u svom budućem razvoju mogu mnogo da dobiju kroz razmenu sa drugim konstruktivističkim pristupima bezbednosti. Izuzetno obimna i plodotvorna konstruktivistička literatura razvijena je oko koncepta bezbednosne zajednice (Adler i Barnett 1998; Williams i Neumann 2000; Kavalski 2008; Subotić 2012; Grillot i Cruise 2013; Acharya 2014). Bilo bi zanimljivo izučavati na koji način se kroz procese sekuritizacije i desekuritizacije grade i razgrađuju bezbednosne zajednice. Osim toga, moguće je ispitivati vezu između ontološke bezbednosti jedne države i njene pozicioniranosti unutar bezbednosne zajednice. Takođe, veoma je zanimljiva i literatura o strateškoj kulturi (John-

ston 1995) te o normama i idejama za razumevanje međunarodne bezbednosti (Desch 1998; Tannenwald 1999). Teorija sekuritizacije, kao i teorija ontološke bezbednosti, može mnogo da dobije iz razmene sa tim i drugim konstruktivistički pristupima. Posebno obećavajuće područje za budući razvoj kako teorije sekuritizacije tako i teorije ontološke bezbednosti je okretanje praksama (*practice turn*) (Neumann 2002; Pouliot 2010; Adler i Pouliot 2011a, 2011b).

Konačno, važno je razmotriti odnos te dve, ali i drugih konstruktivističkih teorija bezbednosti, sa jedne, i političke prakse, sa druge strane. Realizam i liberalizam u međunarodnoj bezbednosti su već potvrdili svoju upotrebnu vrednost za političke odlučioce, sa posledicama za nacionalnu i međunarodnu bezbednost koje nisu uvek i obavezno bile pozitivne. Realizam se u najboljem slučaju vezuje za pragmatizam i odbranu nacionalnih interesa, a u najgorem za egoizam, cinizam, pesimizam i odsustvo etičkih principa. Sa liberalizmom se identifikuju odlučiooci koji veruju u snagu demokratskih ustanova, saradnje i međunarodnih institucija, ali i oni koji su pokušavali na silu da šire te vrednosti. Političke elite mogu mnogo toga da nauče od konstruktivističkih pristupa bezbednosti, ali se postavlja pitanje da li mogu da dobiju i koristan praktičan savet. Konstruktivisti su ogroman napor učinili da razviju snažnu eskplanatornu paradigmu u međunarodnim odnosima, ali do sada, na žalost, nisu dovoljno pažnje posvetili razvijanju praktično-političkih saveta. Terminologija koju upotrebljavaju često je nerazumljiva odlučiocima, a njihovi zaključci mogu pogrešno delovati kao irelevantni za rešavanje konkretnih problema. To je velika šteta, kako za konstruktivistički nastrojene istraživače koji ne uspevaju u dovoljnoj meri da oblikuju bezbednosnu agendu, tako i za odlučioce koji ostaju uskraćeni za drugačiju i u intelektualnom smislu izuzetno bogatu perspektivu. Taj nedovoljno iskorišćeni potencijal predstavlja ne samo najveću slabost konstruktivističkog istraživanja međunarodne bezbednosti već istovremeno i najveću šansu za njegov razvoj u decenijama koje dolaze.

Literatura

- Adler, Emanuel, Pouliot, Vincent. (ur.). 2011a. *International Practices*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Adler, Emanuel, Pouliot, Vincent. 2011b. International Practices. *International Theory*. (3) 1: 1-36.
- Adler, Emanuel, Barnett, Michael. (ur.). 1996. *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aradau, Claudia. 2004. Security and the Democratic Scene: Desecuritization and Emancipation. *Journal of International Relations and Development*. (7) 4: 388-413.
- Balzacq, Thierry. 2005. The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context. *European Journal of International Relations*. (11) 2: 171- 201.
- Balzacq, Thierry (ur.). 2010. *Securitization Theory: How Security Problems Emerge and Dissolve*. London: Routledge.
- Burg, Avraham. 2008. *The Holocaust is Over. We Must Rise From its Ashes*. New York: Palgrave Macmillan.
- Buzan, Barry, Wæver, Ole, De Wilde, Jaap. 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner.
- Grillot, Suzette R., Cruise, Rebecca J. 2013. Regional Security Community in the Western Balkans: A Cross-Comparative Analysis. *Journal of Regional Security*. (8) 1: 7-24.
- Derrida, Jacques. 1998, 1976.¹ *Of Grammatology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Desch, Michael C. 1998. Culture clash: assessing the importance of ideas in security studies. *International Security*. (23) 1: 141-170.
- Deutsch, Karl i dr. (ur.). 1957. *Political Community and the North Atlantic Area*. Princeton: Princeton University Press.
- Erikson, Erik H. 1950. *Childhood and Society*. New York: W. W. Norton.
- Erikson, Erik H. 1968. *Identity: Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton.
- Farrell, Theo. 2002. Constructivist Security Studies: Portrait of a Research Program. *International Studies Review*. (4) 1: 49-72.
- Festinger, Leon, Riecken, Henry, Schachter, Stanley. 1956. *When Prophecy Fails*. New York: Harper and Row.

- Festinger, Leon. 1957. *A Theory of Cognitive Dissonance*. Palo Alto: Stanford University Press.
- Giddens, Anthony. 1979. *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. Berkley: University of California Press.
- Giddens, Anthony. 1984. *Constitution of Society*. Berkley: University of California Press.
- Giddens, Anthony. 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Hansen, Lene. 2000. The Little Mermaid's Silent Security Dilemma and the Abence of Gender in the Copenhagen School. *Millennium: Journal of International Studies*. (29) 2: 285-306.
- Huysmans, Jeff. 1998. Security! What do you mean? From Concept to Thick Signifier. *European Journal of International Relations*. (4) 2: 226-255.
- Hopf, Ted. 2010. The Logic of Habit in International Relations. *European Journal of International Relations*. (16) 4: 539-561.
- Jervis, Robert. 1976. *Perception and Misperception in International Politics*. New Jersey: Princeton University Press.
- Johnston, Alastair Iain. 1995. Thinking About Strategic Culture. *International Security*. (19) 4: 32-64.
- Kavalski, Emilian. 2007. *Extending the European Security Community: Constructing Peace in the Balkans*. London: Tauris.
- Kinnvall, Catarina. 2004. Globalization and Religious Nationalism: Self, Identity, and the Search for Ontological Security. *Political Psychology*. (25) 5: 741-767.
- Kinnvall, Catarina. 2006. *Globalization and Religious Nationalism in India*. New York: Routledge.
- Khalidi, Rashid. 1997. *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness*. New York: Columbia University Press.
- Laing, David Ronald. 1990, 1960.¹ *The Divided Self: and Existential Study in Sanity and Madness*. London: Penguin Books.

- Manners, Ian. 2002. European (Security) Union: From Existential Threat to Ontological Security. *IIS Working Papers* 05. Copenhagen Peace Research.
- Mitzen, Jennifer. 2006a. Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations*. (12) 3: 341-370.
- Mitzen, Jennifer. 2006b. Anchoring Europe's Civilizing Identity: Habits, Capabilities and Ontological Security. *Journal of European Public Policy*. (13) 2: 270-285.
- McSweeney, Bill. 1999. *Security, Identity and Interests: a Sociology of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mey, Jacob. 2001. *Pragmatics: An introduction*. Oxford: Blackwell.
- Neumann, Iver. 2002. Returning Practice to the Linguistic Turn: The Case of Diplomacy. *Millenium: Journal of International Studies*. (31) 3: 627-651.
- Ostin, Džon. 1980. *Kako delovati rečima*. Novi Sad: Matica srpska.
- Pouilliot, Vincent. 2010. *International Security in Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Risse-Kappen, Thomas. 1995. Democratic Peace – Warlike Democracies? A Social Constructivist Interpretation of the Liberal Argument. *European Journal of International Relations*. (1) 4: 491-517.
- Roe, Paul. 2008. Audience(s) and Emergency Measures: Securitization and the UK's Decision to invade Iraq. *Security Dialogue*. (39) 6: 615-636.
- Rosati, Jerel A. 1995. A Cognitive Approach to the Study of Foreign Policy. U: Neack, Laura, Haney, Patrick J., Key, Jeanne A. K. (ur.). *Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in the Second Generation*. New Jersey: Prentice Hall, str. 49-70.
- Rumelili, Bahar. 2015. Identity and Desecuritisation: the Pitfalls of Conflating Ontological and Physical security. *Journal of International Relations and Development*. (18) 1: 52-74.
- Salter, Mark B. 2008. Securitization and Desecuritization: a Dramaturgical Analysis of the Canadian Air Transport Security Authority. *Journal of International Relations and Development*. (11) 4: 321-349.

- Searle, John R. 1995. *The Construction of Social Reality*. New York: Simon and Schuster.
- Smith, E. Karen. 2005. *Steele 'civilian power EU'?* European Foreign Policy Unit, Working Paper 1.
- Steele, Brent J. 2007. Making Words Matter: The Asian Tsunami, Darfur, and "Reflexive Discourse" in International Politics. *International Studies Quarterly*. (51) 4: 901–925.
- Steele, Brent J. 2008b. *Ontological Security in International Relations: Self-Identity and the IR State*. New York: Routledge.
- Steele, Brent J. 2008b. Ideals That Were Really Never in Our Possession: Torture, Honor and US Identity. *International Relations*. (22) 2: 243–261.
- Stritzel, Holger. 2007. Towards a Theory of Securitization: Copenhagen and Beyond. *European Journal of International Relations*. (13) 3: 357–383.
- Subotić, Jelena. 2012. The Past Is Not Yet Over: Remembrance, Justice and Security Community in the Western Balkans. *Journal of Regional Security*. (7) 2: 107–118.
- Subotić, Jelena. 2015. *Narrative, Ontological Security, and Foreign Policy Change*. *Foreign Policy Analysis*. (Objavljeno online 23. januara 2015).
- Sucharov, Mira. 2005. *The International Self: Psychoanalysis and the Search for Israeli-Palestinian Peace*. Albany: State University of New York Press.
- Tannenwald, Nina. 1999. The Nuclear Taboo: The United States and the Normative Basis of Nuclear Non-Use. *International Organization*. (53) 3: 433–468.
- Volkan, Vamik. 1997. *Blood Lines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*, New York: Basic Books.
- Vuori, Juha. 2008. Illocutionary Logic and Strands of Securitization: Applying the Theory of Securitization to the Study of Non-Democratic Political Orders. *European Journal of International Relations*. (14) 1: 65–99.
- Wæver, Ole. 1989. *Security The Speech Act, Analysing the Politics of a Word*. Working Paper no.19. Copenhagen: Centre for Peace and Conflict Research.

- Wæver, Ole. 1995. Securitization and Desecuritization. U: Lipschutz, Ronnie. (ur.). *On Security*. New York: Columbia University Press, str. 46-86.
- Wendt, Alexander. 1994. Collective Identity Formation and the International State. *American Political Science Review*. (88) 2: 384-396.
- Williams, Michael C., Neumann, Iver B. 2000. From Alliance to Security Community: NATO, Russia, and the Power of Identity. *Millennium: Journal of International Studies*. (29) 2: 357-387.
- Williams, Michael C. 2003. Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics. *International Studies Quarterly*. (47) 511-531.
- Zarakol, Ayşe. 2010. Ontological (In) Security and State Denial of Historical Crimes: Turkey and Japan. *International Relations*. (24) 1 :13-23.